

КОМПЛЕКС МЕТОДИЧНИХ УМОВ, ЗАВДАНЬ, ФОРМ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

COMPLEX METHODOLOGICAL CONDITIONS, TASKS, FORMS OF CONDUCTING CLASSES FOR THE FORMATION OF CRITICAL THINKING

У статті висвітлено найбільш дієві педагогічні умови формування критичного мислення в учнів, зокрема зазначено, що одним з основних умов формування критичного мислення учнів є наявність його у викладачів. На основі аналізу обґрунтовано, що вибір методів навчання під час використання технології формування критичного мислення залежить від того, до якої системи навчання близька дана технологія, та наведено характеристики найбільш прийнятних методів, які застосовуються для вивчення сформованості критичного мислення. Для педагога, який проводить роботу над формуванням критичного мислення учнів, важливою деталлю є правильний вибір методів, адекватних поставленим цілям і завданням, а також використання конкретних прийомів навчання, форм організації діяльності та оцінки на уроках. Складено перелік найбільш ефективних прийомів і способів, що належать до технології формування критичного мислення. Охарактеризовано три рівні ступеня розвитку критичного мислення в учнів: початковий, середній, високий рівень. Визначено, що для учнів вищий рівень сформованості критичного мислення означає наявність інтеграційних розумових знань і навичок на основі синтезу логічного, проблемного, критичного мислення та вміння використовувати ці знання в практичній, професійній та соціальній діяльності. Відповідно до концепції розвиваючого навчання зазначено, що освітній процес не можна зводити тільки до оволодіння інформацією, а інформація втрачає виховний сенс, якщо вона не відповідає критеріям критичної насиченості. Окремо виділено і розглянуто критерії критичної насиченості матеріалу. Встановлено, що під час реалізації критично насиченого матеріалу необхідно уникати його перенасичення, яке може привести до втрати інформативності та змістовної чи логічної невідповідності (поняття критична коректність). Наведено та проаналізовано кожен із шести критеріїв коректності. Такі критерії критичної коректності до запропонованої інформації є одними з необхідних умов ефективного формування критично-рефлексивного стилю мислення.

Ключові слова: критичне мислення, формування критичного мислення, методи,

прийоми, способи, критерії, критична коректність, критична насиченість.

The article highlights the most effective pedagogical conditions for the formation of critical thinking among students, in particular, it is noted that one of the main conditions for the formation of critical thinking of students is the presence of it among teachers. Based on the analysis, it is proved that the choice of teaching methods when using the technology of critical thinking formation depends on which training system this technology is close to and characteristics of the most acceptable methods used to study the formation of critical thinking are given. For the teacher, he is working on the formation of critical thinking of students, an important detail is the correct choice of methods that are adequate to the goals and objectives, as well as the use of specific teaching methods, forms of organization of activities and assessment in the classroom. A list of the most effective techniques and methods related to the technology of forming critical thinking has been compiled. Three levels of the degree of development of critical thinking of students are characterized: initial, intermediate, high level. It was determined that for students a high level of critical thinking formation means the presence of integration of mental knowledge and skills based on the synthesis of logical, problematic, critical thinking and the ability to use this knowledge in practical, professional and social activities. According to the concept of developing learning, it is indicated that the educational process cannot be reduced only to mastering information, and information loses its educational meaning if it does not meet the criteria for critical saturation. The criteria for critical saturation of the material are separately identified and considered. It has been established that in the implementation of critically saturated material, it is necessary to avoid its saturation, which can lead to a loss of information content and substantial or logical inconsistency - the concept of critical correctness. Each of the six criteria of correctness is given and analyzed. Such criteria for the critical accuracy of the proposed information are one of the necessary conditions for the effective formation of a critically reflective style of thinking.

Key words: critical thinking, the formation of critical thinking, methods, techniques, methods, criteria, critical correctness, critical saturation.

УДК 159.955-021.412.1
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-16-1-32>

Цьома Н.С.,
викладач кафедри інформатики
Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Здатність мислити критично була важлива в усі часи, але саме зараз, на рубежі соціальних формацій, ця риса стає життєво необхідною. Оскільки зі збільшенням обсягу доступної інформації трансформуються вміння, необхідні в сучасному суспільстві, треба вміти обробити, відібрати інформацію, оцінити її достовірність. Велике значення має здатність і готовність оцінювати ситуацію критично, але без стереотипів, відокремлювати істину від брехні, самостійно зна-

йти рішення і захистити свою істину доказовими аргументами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема критичного мислення розглядалася вченими у різних напрямках: педагогіці, психології, філософії. Велика теоретична база з даної проблеми розроблена А. Бутенко, Е. Ходосом. Їх дослідження є теоретичною основою для багатьох розробок. У аспекті розумової активності, актуальності, точності, об'єму і ясності проблему критичного мислення розглядав Р. Пол. На перше місце він ставив розум.

Надалі вказана проблема розглядалася, аналізувалася і теоретично досліджувалася науковими працями таких вчених, як Р. Енніс і С. Норріс, Д. Халперн і В. Селмен, Дж. Курфіс, Е. Глассер, Р. Брукфілд, С. Пауль та іншими.

Також дану тематику досліджували і вітчизняні вчені М. Бахтін, А. Бутенко, Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Теплов, Н. Тулісанова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки сучасне суспільство має статус «інформаційного», важко переоцінити значення критичного мислення як для одного представника цього суспільства, так і для цілої держави, майбутнє якої залежить від інтелектуального рівня кожного її громадянина. Важливо також враховувати недостатню теоретичну розробленість та нагальну практичну потребу у створенні системи методів і прийомів під час проведення занять для формування критичного мислення.

Мета статті – розглянути комплекс педагогічних та методичних умов, завдань, форм проведення занять для формування критичного мислення.

Виклад основного матеріалу. Р. Пауль говорив: «Сьогодні світ – це світ, де ідеї постійно реструктуруються, перевіряються і переосмислюються; світ, де ніхто не може вижити з одним простим способом мислення, де власне мислення потрібно постійно адаптувати до мислення інших, де слід поважати прагнення до ясності, точності і ретельності, де навички роботи повинні постійно розвиватися і вдосконалюватися».

Як передбачав американський футуролог Алвін Тоффлер, наслідки «інформаційної революції» охоплюють всі сфери життя людства, закладаючи на нашій планеті основи нової «інформаційної цивілізації».

Можна тільки здогадуватися, яким буде суспільство через 25-30 років, але ж це час, коли сучасні учні вступають у найактивнішу, продуктивну фазу свого життя. Вчені вважають, що понад двадцять п'ять відсотків тих видів діяльності, які будуть потрібні в XXI столітті, сьогодні ще не існують, а ті, які є, істотно зміняться. Людям будуть потрібні абсолютно нові знання і навички, і тут надзвичайно актуальними стають гнучкість, критичність і відкритість мислення, його конструктивність і нестандартність.

Основною метою формування критичного мислення учнів є розширення розумових компетенцій для ефективного вирішення соціальних, наукових і практичних проблем. Завдання формування критичного мислення відрізняються залежно від віку учнів, рівня знань і попереднього досвіду.

Одним з основних умов формування критичного мислення учнів є наявність його у викладачів. У роботі Дж. Вількеєва [1] описано сім функцій професійного мислення педагога: пояснювальна, діагностична, комунікативна, прогностична, проек-

тивна, управлінська, рефлексивна. П'ять із зазначених функцій можуть бути ефективно реалізовані за наявності у педагога навичок мислити критично.

До педагогічних умов формування критичного мислення можна віднести такі:

- включення в освітні стандарти і програми цілей та завдань із формування мислення і змісту, що відповідають умовам розвитку критичного мислення;
- виділення професійних знань, здібностей, системи умінь і навичок логічно і критично мислити;
- організація та проведення навчання педагогам про методи та способи формування логічного і критичного мислення;
- організація співпраці й обмін досвідом науковців і викладачів про інновації в технологіях формування критичного мислення через публікації, конференції, семінари, майстер-класи та спеціальні проекти.

Для педагога, який проводить роботу над формуванням критичного мислення учнів, важливою деталлю є правильний вибір методів, адекватних поставленим цілям і завданням, а також використання конкретних прийомів навчання, форм організації діяльності та оцінки на уроках, лекціях, семінарах, під час самостійної підготовки, практичних занять. Таким чином, для нього технологія формування критичного мислення слугує загальним керівництвом.

Під час навчання викладачі можуть ставити такі завдання:

- формування системи умінь мислити критично у спеціально організованих навчальних ситуаціях;
- формування умінь виявляти логічні помилки критичної оцінки явищ, поведінки;
- навчання застосовувати уміння логічного, критичного мислення в різних наукових сферах, практичній діяльності та суспільному житті [4].

Вибір методів навчання під час використання технології формування критичного мислення залежить від того, до якої системи навчання близька певна технологія. Найбільш прийнятними методами, які застосовуються для вивчення сформованості критичного мислення, є:

- 1) спостереження;
- 2) бесіда і опитування;
- 3) аналіз;
- 4) вивчення біографічних даних;
- 5) спеціальні методи;
- 6) експериментальні методи;
- 7) моделювання видів діяльності;
- 8) перевірка самооцінки;
- 9) перевірка здатності давати оцінку ситуації і робити висновки.

Складено перелік найбільш ефективних прийомів і способів, що належать до технології формування критичного мислення:

- вивчення понять «критичність розуму», «самокритичність розуму», «критика і самокри-

тика», а також досвід їх застосування в житті (в побуті, у виробництві, в процесі навчання тощо);

- навчальний критичний аналіз і оцінка економічної, соціальної ситуації в регіоні, країні, в зарубіжних країнах, в світі (в управлінні, у виробництві, у фінансових питаннях, в освіті, охороні здоров'я, спорті, культурі тощо);

- обговорення помилок у рішенні задач і проблем (у виборі найбільш раціональних способів вирішення) шляхом організації дискусій, суперечок;

- рецензування своїх і чужих літературних творів, рефератів, курсових і дипломних робіт (критичний аналіз тексту);

- обговорення наукових і професійних статей, відео з Інтернету, порівняльний аналіз теорій з конкретних професійних галузей;

- написання есе, аналітичних оглядів, рефератів професійної спрямованості з подальшим пошуком своїх і чужих алогізмів, помилкових суджень;

- рішення логічних задач із застосуванням логічних операцій, що лежать в основі критики і самокритики;

- формування умінь і навичок шляхом тренінгів із доведення, спростування гіпотез (висунутих в минулому в науці, в процесі вирішення проблем сучасності);

- організація дискусій і дебатів із професійних питань, за телепередачами професійного спрямування, фото із статей у пресі; критичний аналіз суперечок, дискусій тощо;

- створення на заняттях умов для формування навичок об'єктивної оцінки і самооцінки.

Викладачі можуть використовувати завдання з формування інтеграційних розумових знань, умінь і навичок на основі логічного, проблемного, критичного мислення. Проте під час формування і розвитку критичного мислення в учнів педагогам слід пам'ятати і про бажання учнів успішно вчитися, не просто слухати, а бути активними учасниками освітнього процесу: ставити запитання, обговорювати проблеми, приймати рішення, придумувати щось нове, відстоювати та доводити його ефективність, фантазувати, брати і давати інтерв'ю тощо. Учні повинні знати, що вони можуть навчитися всьому, чого захочуть. Процес навчання – це не лише нові факти, а розуміння чогось нового з правильністю виконання дій (рис. 1.).

Ступінь розвитку критичного мислення в учнів має три рівні. Початковий рівень критичного мислення – це слабе уявлення учня про критичне мислення, слабкий рівень вміння

оцінювати, відстоювати свою думку і правоту. Середній рівень – це вміння і навички розумових дій у межах елементарних суджень, незначний досвід доказів і спростувань, вміння оцінювати і самооцінювати, розуміння критики як розумового процесу. Високий рівень – стійкі вміння і навички основних розумових дій, вміння бачити і розуміти свої і чужі недоліки (у поведінці, слові, ділі, самооцінці тощо), вміння швидше за інших визначати помилки, вміло підбирати аргументи за і проти; терпимість до аргументованої критики, логічно обґрунтовувати оцінку і самооцінку й адекватно розуміти оцінки інших тощо. Для учнів вищий рівень сформованості критичного мислення означає наявність інтеграційних розумових знань і навичок на основі синтезу логічного, проблемного, критичного мислення та вміння використовувати ці знання в практичній, професійній та соціальній діяльності.

Заслужують на увагу спроби авторів виділити критерії критичної насиченості матеріалу. Згідно з концепцією розвиваючого навчання А. Коржуєв і В. Попков вважають, що навчання не можна зводити тільки до оволодіння інформацією. Сама по собі інформація втрачає виховний сенс, якщо вона не відповідає критеріям критичної насиченості [6].

Перший критерій, запозичений в технологіях розвиваючого навчання, визначається авторами, як застосування таких фрагментів, які спонукають осмислити інформацію з точки зору різних підходів. Зовнішніми ознаками його є словосполучення на кшталт «з одного боку», «а з іншого боку», «це одночасно є і наслідком», «з цієї точки зору».

Наступний критерій характеризується наявністю поряд із підтверджуючими фрагментами змістовно-пошукових, що спонукають учнів не брати до уваги, а критично оцінювати пропонувані твердження, наприклад, «подивимося, чи завжди це справедливо ...». Завдяки цьому педагог виступає в ролі дослідника, який залучає учнів до спільного пошуку істини.

Третій критерій критичної насиченості полягає в тому, що в розумних цілях повинні бути відображені історико-наукові знання, історичні етапи в розвитку науки. При цьому процес становлення знань слід розглядати як логіку боротьби різних ідей, помилкових поглядів і уявлень.

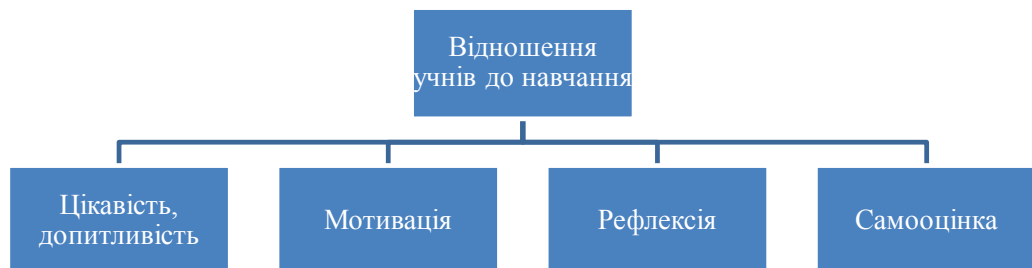

Рис. 1. Відношення учнів до навчання

Під час реалізації критично насиченого матеріалу необхідно уникати його пересичення, яке може привести до втрати інформативності, тому вчені також вводять поняття критична коректність, під якою розуміється відсутність в інформації таких фрагментів, в яких були б змістовні або логічні невідповідності.

Перший критерій критичної коректності полягає в тому, щоб в доказово-описових і в критичних твердженнях, що приводяться в навчальній інформації для студентів, автор перевіряв (виявляв) факт відсутності заміни доказової інформації під час аргументації.

Наступний критерій критичної коректності інформації звучить так: і в доказових, і в критичних твердженнях необхідне виконання вимоги істинності аргументів. Всі вони повинні бути доведені раніше, а також не суперечити один одному. У представленій студентам навчальній інформації не повинно бути поспішних узагальнень, коли з невеликої кількості розрізнених фактів робиться надмірно «широкий» висновок.

Третій критерій критичної коректності характеризується відсутністю неправомірних переходів від аргументів.

Четвертий критерій полягає в усвідомленні автором твердження, що під час встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами необхідно довести: чи виникає передбачуваний висновок, коли відсутня зазначена причина; чи немає фактів, коли зазначена причина є, а аргументи відсутні; чи не є встановлений причинний зв'язок лише випадковим виникненням однієї події за іншої.

П'ятим критерієм критичної коректності є відсутність заміни обґрунтування тези його інтерпретацією (тавтологія).

Шостий критерій критичної коректності – це дотримання правил класифікації явищ і об'єктів; повноти в доказовій і спростовуючій інформації.

Такі критерії критичної коректності до запропонованої інформації є одними з необхідних умов ефективного формування критично-рефлексивного стилю мислення.

Висновки. Визначено, що першочерговою умовою формування критичного мислення є створення позитивного психологічного клімату на уроці, який сприяє кращому засвоєнню матеріалу, підвищенню авторитета педагога та психологічному розвантаженню учнів.

Визначено, що за своєю сутністю технологія формування критичного мислення має інноваційний характер: вимагає від учнів застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; виробляє вміння діяти і приймати рішення самостійно чи в складі команди та розв'язувати конфлікти; шукати, компонувати і застосовувати нову інформацію з різноманітних джерел, використовуючи сучасні технології для виконання конкретних завдань; розвиває критичне мислення і прагнення до творчості та саморозвитку; формує бажання і здатність самостійно вчитися.

З'ясовано, що навчальний матеріал засвоюється краще, оскільки учні розуміють його конкретну практичну значущість для кожного з них, чітко знають, що вимагається від них на уроці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вилькеєв Дж. Сущность, функции и структура профессионального мышления учителя. *Педагогическое мышление и его формирование у студентов*. Казань, 1997. С. 28-29.
2. Києнко-Романюк Л. Зарубіжна і національна практика розвитку критичного мислення в учнів і студентів. *Вища освіта України*. 2004. № 4. С. 109-113.
3. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва : Арена, 1994. 124 с.
4. Кочерга О.В. Взаємозв'язок мислення, почуттів та уяви у розвитку критичності людини : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01 «Інтерактивна психологія ім. Г.С. Костюка АПН України». Київ, 2003. 167 с.
5. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. URL: <http://osvita.ua/school>.
6. Макаренко В., Туманцова О. Як опанувати технологію формування критичного мислення, Харків : Основа: Тріада+, 2008. 200 с.
7. Наволокова Н.П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків : Видавнича група «Основа», 2011. 143 с.
8. Панина Т., Вавилова Л. Современные способы активизации обучения. Москва : Академия, 2006. 176 с.
9. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учебное пособие. Москва : Академия, 2004. 450 с.
10. Тягло О.В. Критичне мислення : навчальний посібник. Харків : Основа, 2008. 189 с.
11. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.